

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ПРОКОПЕНКО СЕРГІЙ ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 373.5(477.63),,18/19”

**СЕРЕДНЯ ОСВІТА НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.**

07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

ДНІПРО – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор
Нікілєв Олександр Федорович,
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
професор кафедри історії України.

Офіційні опоненти:

доктор історичних наук, доцент
Нікітін Юрій Олександрович,
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
(м. Суми), ректор;

кандидат історичних наук, доцент
Добровольська Вікторія Анатоліївна,
Херсонська державна морська академія
(м. Херсон), завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін.

Захист відбудеться «18» грудня 2019 р. о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.051.14 Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 72, ауд. 512.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара за адресою: 49010, м. Дніпро, вул. Казакова, 8.

Автореферат розісланий «16» листопада 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

О. В. Бойко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що друга половина XIX ст. – початок XX ст. були переломним періодом у розвитку Придніпров'я, який позначився глибокими соціально-економічними зрушеннями, динамічним розвитком економіки, піднесенням суспільних рухів і громадської ініціативи. У підсумку Катеринославська губернія перетворилася на один із провідних регіонів не лише України, а й усієї Російської імперії. Бурхливий розвиток економіки, з одного боку, став передумовою прискореного розвитку системи освіти, а з іншого, – розширення мережі середніх навчальних закладів, підвищення рівня освіченості населення сприяло подальшому зростанню економічного та культурного потенціалу регіону.

Вивчення ланки середньої освіти вельми важливе для усвідомлення розвитку всієї системи освіти в імперії та українських губерніях зокрема. Це зумовило в останні десятиліття зростання інтересу до дослідження історії розвитку середньої освіти у другій половині XIX ст. – на початку XX ст. як у цілому в Україні та її окремих регіонах, так і в Катеринославській губернії. Зокрема, побачили світ праці, у яких розглядалась історія окремих навчальних закладів Катеринославщини, ряд публікацій, присвячених постатям визначних діячів освіти краю. Проте, попри зацікавленість чималої групи дослідників окремими аспектами даної проблеми, на сьогодні не існує узагальнюючого наукового дослідження, де було б системно і концептуально розглянуто процес становлення та розвитку середньої освіти краю у другій половині XIX ст. – на початку XX ст., що й обумовило вибір даної теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в межах науково-дослідної роботи кафедри історії України Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара на тему: «Соціокультурні процеси в Наддніпрянській Україні: питання теорії та методології історії» (номер державної реєстрації – 0116U003311).

Об'єктом дослідження є процес розвитку середньої освіти в історичних реаліях пореформеної модернізації в Російській імперії.

Предмет дослідження – розвиток чоловічої, жіночої і комерційної середньої освіти у територіальних межах Катеринославської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Мета роботи полягає в історичній реконструкції процесу становлення та функціонування системи середніх навчальних закладів Катеринославської губернії другої половини XIX – початку XX ст., з'ясуванні основних тенденцій її розвитку.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання**:

– з'ясувати стан історіографічної розробки проблеми та ступінь джерельного забезпечення обраної теми, визначити теоретико-методологічні засади дослідження;

– розкрити причини, напрями реформування системи середньої

освіти в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., окреслити правове поле її функціонування у відповідних хронологічних межах;

- визначити етапи становлення та розвитку середньої освіти Катеринославщини у зазначений період;

- проаналізувати розвиток чоловічої класичної та реальної освіти на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX ст.;

- показати динаміку розбудови мережі жіночих середніх навчальних закладів у Катеринославській губернії;

- простежити процес становлення та розвитку середньої комерційної освіти краю на початку XX ст.;

- дослідити роль особистісного (на рівні знакових персоналій) та колективного (участь громадськості) факторів у розвитку мережі середніх навчальних закладів Катеринославської губернії.

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – початок XX ст. Нижня межа зумовлена підготовкою і початком реформи середньої освіти в 1864 р. Верхня межа – 1917 р., визначається тим, що після жовтневого перевороту освіта розвивалася за принципово інших умов, ніж у попередній період.

Територіальні межі дослідження охоплюють сучасні українські землі, які відповідно до адміністративно-територіального поділу Російської імперії входили у XIX – на початку XX ст. до складу Катеринославської губернії (нинішні Дніпропетровська, частина Донецької, Запорізької та Луганської областей).

Методологічною основою дисертаційної роботи є принципи історизму, об'єктивності, системного, соціального, просопографічного, регіонального підходів, наукового плюралізму, які спрямовують на вивчення й узагальнення історичних подій на основі науково-критичного аналізу усього комплексу джерел та літератури стосовно предмета дослідження. У ході розв'язання поставлених завдань на різних етапах наукового пошуку застосовано комплекс різноманітних методів – як загальнонаукових (аналіз і синтез, індукція та дедукція, систематизація, аналогія, періодизація), так і конкретно-історичних (порівняльно-історичний, історико-генетичний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-системний, синхронний, діахронний) та спеціально-історичних (історіографічного аналізу і синтезу, джерелознавчого аналізу і синтезу, наукової критики джерел тощо).

Наукова новизна одержаних результатів визначається особистим внеском автора у вирішення актуального наукового завдання, що полягає в ретроспективному аналізі процесу становлення та розвитку системи середньої освіти Катеринославської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. Найсуттєвіші результати дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що *вперше*:

- здійснено цілісне комплексне дослідження процесу розвитку середньої освіти в Катеринославській губернії у контексті освітніх реформ другої половини XIX – початку XX ст.;

- визначено передумови виникнення нових типів середніх навчальних закладів (реальних та комерційних училищ, жіночих гімназій і прогімназій, єпархіальних жіночих училищ) та обґрунтовано етапи їх становлення і розвитку на Катеринославщині у досліджуваній період, узагальнено тенденції та суперечності розвитку середньої освіти Катеринославщини на кожному з цих етапів;

- на підставі вивчених матеріалів розроблено зведений перелік усіх середніх навчальних закладів Катеринославської губернії станом на 1917 р.

Уточнено:

- процес організації та діяльності різних типів навчальних закладів на Катеринославщині;

- сутність впливу соціальних запитів суспільства на динаміку змін мережі навчальних закладів у різні періоди.

Дістали подальшого розвитку:

- дослідження ролі місцевого самоврядування, громадської і приватної ініціативи в справі організації середніх навчальних закладів, передусім реальних та комерційних училищ, жіночих гімназій і прогімназій;

- висвітлення внеску видатних діячів освіти краю у розвиток середніх навчальних закладів.

До наукового обігу введено нові матеріали, архівні джерела, пов'язані зі становленням і розвитком середньої освіти в Катеринославській губернії у XIX – на початку XX ст.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих праць з історії України, історії освіти, для подальшої наукової розробки проблеми. Матеріали дисертації можуть бути використані також у навчальній роботі середніх та вищих навчальних закладів, зокрема при викладанні курсів з історії України, історії культури, освіти, історії рідного краю.

Особистий внесок дисертанта полягає у постановці актуальної проблеми та цілісній розробці усіх її складників, виявленні та аналізі нових історичних джерел щодо поставленої проблеми. Наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, здобуті автором самостійно.

Апробація результатів дослідження здійснена під час обговорення на засіданнях кафедри історії України та міжкафедральному науковому семінарі історичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Основні положення, результати дисертації викладені автором у доповідях на 17 міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових конференціях, зокрема: I Всеукраїнській науковій конференції студентів і молодих учених «Історія світової цивілізації від давнини до сучасності» (Дніпропетровськ, 2010), II Всеукраїнських Яворницьких наукових читаннях (Дніпропетровськ, 2010), міжнародній науковій конференції «Одеські

читання» (Одеса, 2011, 2012), IV науково-практичній конференції «Правові аспекти публічного управління: теорія та практика» (Дніпропетровськ, 2012), I Всеукраїнській науково-практичній конференції за міжнародною участю «Придніпровські соціально-гуманітарні читання» (Кривий Ріг, 2012), VIII, IX, X та XI обласних історико-краєзнавчих конференціях «Історія Дніпровського Надпоріжжя» (Дніпропетровськ, 2012, 2015, 2017, 2019), V Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Дні науки історичного факультету-2012» (Київ, 2012), IV та V Всеукраїнських наукових конференціях за міжнародною участю «Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук» (Дніпропетровськ, 2014, 2015), III Всеукраїнській науково-практичній конференції за міжнародною участю «Науковий діалог «Схід-Захід» (Кам'янець-Подільський, 2014), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Суспільно-політичний та соціокультурний розвиток південного регіону України: історичні традиції і сучасні тенденції» (Одеса, 2015), конференції «Півтора століття поступу: місцеве самоврядування Катеринослава-Дніпра від доби Олександра Поля до сьогодення» (Дніпро, 2017), V Всеукраїнській науково-практичній конференції за міжнародною участю «Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи» (Кам'янське, 2018).

Публікації. Результати дослідження відображені у 19 наукових працях, із них 6 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному спеціалізованому періодичному виданні, 3 статті та 8 тез доповідей у збірниках наукових праць та матеріалах наукових конференцій.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, чотирьох розділів (12 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (635 найменувань), 13 додатків. Загальний обсяг роботи становить 292 сторінки, із них 184 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, окреслено об'єкт і предмет, поставлено мету й завдання роботи, визначено хронологічні та територіальні межі дослідження, охарактеризовано методологічну основу, ступінь наукової новизни одержаних результатів, їх практичне значення та особистий внесок здобувача, зв'язок з науковими програмами, наведено дані щодо апробації результатів дослідження, кількості публікацій за темою, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі – **«Історіографічний та джерелознавчий аналіз і теоретико-методологічні засади дослідження»** – проаналізовано ступінь наукового вивчення проблеми, охарактеризовано комплекс використаних джерел, обґрунтовано теоретико-методологічну базу дослідження.

У підрозділі 1.1. **«Історіографічний аспект проблеми»** розглянуто стан наукової розробки теми. За предметом дослідження та рівнем узагальнення наукову літературу з даної проблеми можна поділити на три групи. Першу становлять праці (переважно російських авторів), в яких аналізується

загальноімперський розвиток середньої освіти в зазначений період, другу – розвідки, в яких розглядаються основні напрями розвитку середньої освіти на території України, третю – публікації, в яких висвітлюється регіональний та крайовий аспекти – діяльність середніх навчальних закладів у Катеринославській губернії.

Відповідно до таких критеріїв історіографічної періодизації, як генеза поглядів щодо оцінювання стану та характеру розвитку середньої освіти, якісних і кількісних змін у дослідженні даної проблематики, праці кожної групи можна розбити на три періоди, кожен з яких скеровувався відповідною аналітичною настановою: 1) праці дореволюційних авторів (друга половина XIX ст. – 1917 р.), що залежали від цензурних обмежень й у яких переважала помірковано компліментарна настанова авторів; 2) дослідження представників радянської історіографії (1917 – 1991 рр.), які діяли в умовах ідеологічних обмежень з домінуванням відповідної критичної парадигми; 3) праці сучасних авторів (з 1991 р. – дотепер), в яких робляться спроби випрацювати збалансовану позицію з урахуванням як позитивних, так і негативних тенденцій розвитку середньої освіти Російської імперії у відповідний період.

У дисертації ґрунтовно проаналізовано всі три групи досліджень. Аналіз російської історіографії (І.А. Альошинцев, Є.А. Андрєєва, Е.Д. Дніпров, М.Є. Зінченко, Р.А. Ігнат'єва, Н.О. Разманова, С.В. Рождественський та ін.) дав змогу в загальному плані з'ясувати політику російського уряду щодо розвитку середньої освіти та визначити основні етапи її розвитку. Вивчення доробку представників другої групи (О.І. Бабіна, Г.В. Бондаренко, В.А. Добровольська, О.М. Друганова, І.С. Мартинова, В.В. Постолатій, Г.В. Степаненко тощо) дозволило сформулювати уявлення про процеси розвитку середньої освіти як в Україні в цілому, так і в її окремих регіонах.

Серед літератури третього напрямку слід виділити як праці дореволюційних авторів (Г.В. Донцов, Ф.В. Локоть, Г.І. Нейкирх, С.Ф. Тимощенко, О.Я. Чернова та ін.), так і сучасних дослідників (С.І. Козиряцька, В.Д. Мирончук та Т.А. Чуднова, Л.М. Моїсеєнко, Ю.О. Нікітін, В.С. Савчук, М.П. Чабан тощо) присвячені розвитку окремих середніх навчальних закладів, постатям визначних діячів освіти краю тощо. Названі праці розширюють наші знання про розвиток середньої школи на Катеринославщині, але в цілому ця проблема є на початковому етапі дослідження.

У підрозділі 1.2. «Аналіз джерельної бази» систематизовано та проаналізовано джерела. Увесь джерельний комплекс дисертаційної роботи репрезентований як опублікованими, так і неопублікованими (архівними) джерелами. За структурно-змістовим критерієм опубліковані джерела можна поділити на документальні (нормативно-правові, офіційно-діловодні, довідкового характеру) та наративні джерела.

До нормативно-правових актів належать законодавчі акти, постанови і розпорядження Міністерства народної освіти, статuti навчальних закладів, які затверджувалися міністерством, постанови Катеринославських губернських зборів та з'їздів духовенства Катеринославської єпархії.

До офіційно-діловодних джерел належать Всепідданійші звіти міністрів народної освіти та обер-прокурорів Св. Синоду, огляди Катеринославської губернії – додатки до Всепідданейших звітів катеринославських губернаторів, звіти попечителів Одеського навчального округу, Катеринославської губернської та повітових земських управ, середніх навчальних закладів краю. У них наводиться багато фактичного матеріалу щодо діяльності середніх навчальних закладів Катеринославщини, внеску місцевої влади у становлення та розвиток середньої школи.

Джерела довідкового характеру представлені насамперед пам'ятними книжками і адрес-календарями Катеринославської губернії. Використовуючи їхні інформаційні можливості, можна простежити динаміку розвитку середніх навчальних закладів краю, їх відомчу підпорядкованість, кадровий склад тощо.

У роботі використані наративні джерела, передусім спогади безпосередніх учасників освітнього процесу досліджуваного періоду, що дало можливість краще зрозуміти діяльність середніх навчальних закладів, відчутти колорит того часу.

Неопубліковані джерела, використані в дисертації, представлені матеріалами з фондів державних архівів Дніпропетровської (ДАДО), Запорізької (ДАЗО), Одеської (ДАОО) областей та книжково-архівного фонду Дніпропетровського національного історичного музею імені Д.І. Яворницького, які належать переважно до офіційно-діловодних джерел. Усього опрацьовано 11 фондів вказаних архівів, що стосуються обраної нами проблеми.

Підрозділ 1.3. *«Теоретико-методологічні засади дослідження»* присвячений характеристиці теоретико-методологічної бази. При написанні роботи дисертант керувався принципами історизму, об'єктивності, системності, наукового плюралізму, соціальним, просопографічним та регіональним підходами.

Застосування принципу історизму дало можливість відтворити в динаміці реальну картину становлення і розвитку середньої освіти на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX ст., простежити роль земського і міського самоврядування, приватної ініціативи в заснуванні нових середніх навчальних закладів; принципу об'єктивності – критично оцінити вірогідність використаних джерел, ступінь суб'єктивного елементу в поглядах різних груп науковців, мінімізувати упередженість в аналізі подій та персоналій, що сприяло об'єктивній оцінці процесу розвитку середньої освіти краю в досліджуваний період; системного підходу – проаналізувати діяльність складників системи освіти регіону, вивчити рівні й механізми її структурної організації, функціональні зв'язки, освітню діяльність у

конкретних умовах досліджуваного періоду. Соціальний підхід дозволив вивчити вплив соціальних інтересів на позицію місцевих органів виконавчої влади та органів земського і міського самоврядування щодо розширення мережі середніх навчальних закладів; просопографічний підхід – розглянути в індивідуальному і суспільному вимірах постаті визначних діячів влади та освіти губернії, які багато зробили для її розвитку, висвітлити спонукальні мотиви їхньої діяльності в галузі середньої освіти; регіональний підхід – вивчити в контексті територіально-просторового виміру особливості процесу становлення та розвитку середньої освіти в Катеринославській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. з урахуванням специфіки регіону.

Відповідно до визначених методологічних принципів та урахуваючи специфіку теми, яка передбачає вивчення матеріалів значного історичного періоду, при написанні роботи був застосований відповідний методологічний інструментарій. Для досягнення мети та реалізації завдань, поставлених у дослідженні, використано комплекс різноманітних методів, як загальнонаукових, так і конкретно-історичних та спеціально-історичних.

Порівняльно-історичний метод використано для аналізу загальних тенденцій у формуванні системи середньої освіти, схожості й відмінності в її розвитку як на Катеринославщині загалом та її окремих повітах, так і в інших губерніях Одеського навчального округу; історико-генетичний – для виявлення причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей та специфічних особливостей розвитку середньої освіти на Катеринославщині в другій половині XIX – на початку XX ст.; проблемно-хронологічний – для простеження історичних, політичних та соціально-економічних умов формування системи середньої освіти Катеринославщини, розгляду тенденцій розвитку кожного типу середніх навчальних закладів губернії на різних етапах; історико-типологічний – для типологізації джерел з досліджуваної проблеми, виділення основних типів середніх навчальних закладів, виявлення характерних однотипних чинників, які впливали на розвиток середньої освіти Катеринославщини; історико-системний – для аналізу структури середньої освіти Катеринославщини як єдиної системи, з усіма її внутрішніми і зовнішніми взаємозв'язками.

Отже, історіографічна, джерельна та теоретико-методологічна база дослідження дозволили реалізувати поставлену мету та завдання, розкрити процес формування і розвитку системи середньої освіти Катеринославської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У другому розділі – **«Розвиток чоловічої класичної та реальної освіти в Катеринославській губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.»** – проаналізовано основні напрями реформування системи чоловічої середньої освіти в Російській імперії, розвиток мережі чоловічих класичних гімназій та діяльність реальних училищ Катеринославщини в досліджуваній період.

У підрозділі 2.1. *«Реформування системи чоловічої середньої освіти в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.»* на основі аналізу законодавчих актів розкрито головні напрями діяльності уряду в галузі чоловічої середньої освіти. У ньому охарактеризовано основні цілі реформ середньої освіти 1849 – 1852 рр. та кінця 1850-х – першої половини 1860-х рр., контрреформ 1870-х – 1890-х рр. та спроб чергового реформування чоловічої середньої освіти наприкінці XIX – на початку XX ст., їх вплив на зміну мети середніх навчальних закладів, запровадження їх нових типів – реальних гімназій і реальних училищ, трансформацію навчальних програм.

Зроблено висновок, що урядова політика щодо чоловічої середньої освіти зазнавала постійних змін, які обумовлювалися протистоянням і протиборством двох політико-освітніх парадигм – консервативної і ліберальної. В основі цієї суперечності лежало, з одного боку, бажання консервативного табору зберегти гімназію як елітарний навчальний заклад, призначений передусім для дворянства, й унеможливити доступ до університетів небажаним елементам, вихідцям з недворянських верств. З іншого боку, об'єктивні потреби соціально-економічного розвитку вимагали розширення і поліпшення підготовки освічених кадрів, необхідних не тільки для державного апарату, а й для всіх галузей народного господарства.

Унаслідок цього протягом другої половини XIX – початку XX ст. відбувалося перманентне реформування чоловічої освіти, що, звичайно, відображалось на розвитку середніх навчальних закладів Катеринославщини.

У підрозділі 2.2. *«Розвиток мережі чоловічих класичних гімназій краю у другій половині XIX – на початку XX ст.»* проаналізовано процес формування мережі чоловічих класичних гімназій у Катеринославській губернії. Відповідно до динаміки розвитку цього типу середніх навчальних закладів, виділено три періоди: 1852 – 1874 рр., 1874 – 1890-ті рр. і 1901 – 1917 рр. Протягом першого періоду єдиним навчальним закладом такого типу в краї залишалась Катеринославська гімназія, яка реформувала свою діяльність відповідно до змін державної політики. Такий стан середньої освіти не відповідав рівню соціально-економічного розвитку губернії, тому в другому періоді помітно поживалася громадська ініціатива, яка проявилася через діяльність губернського й повітових земств Катеринославщини. Як наслідок, мережа чоловічих гімназій суттєво розширилася, були відкриті гімназії і прогімназії в Павлограді (1874), Маріуполі (1876), Бахмуті (1879) і Луганську (1899). Третій період характеризувався подальшим зростанням мережі гімназій і прогімназій, заснуванням приватних гімназій. Протягом третього періоду чисельність гімназій і прогімназій або прирівняних до них навчальних закладів зросла більше ніж у 4 рази.

На основі аналізу джерел у підрозділі комплексно розглянуто діяльність чоловічих гімназій і прогімназій губернії: висвітлено організацію навчально-виховного процесу, охарактеризовано розвиток матеріальної бази навчальних закладів, джерела їх фінансування, соціальний склад учнів.

Підрозділ 2.3. *«Діяльність реальних училищ Катеринославщини в останній чверті XIX – на початку XX ст.»* присвячений висвітленню розвитку реальної освіти в губернії протягом двох періодів: перший – 1875 – 1900 рр. – характеризувався становленням і розвитком Катеринославського 1-го реального училища, і другий – 1901 – 1917 рр., – коли розпочався процес розширення мережі реальних училищ як у губернському центрі, так і в повітових містах, промислових селищах регіону.

Оскільки закінчення реального училища, на відміну від гімназії, не надавало права вступу до університету, їх розвиток відбувався більш повільними темпами. Протягом другого періоду в губернії засновано лише шість реальних училищ (Катеринославське 2-ге реальне училище, Бахмутське земське, Юзівське та Луганське товариства «Просвіта» реальні училища, приватні реальні училища В.І. Гіацинтова в Маріуполі й О.І. Ляховського у м. Олександрівськ), хоча за їхньою мережею Катеринославська губернія посіла одне з перших місць серед дев'яти українських губерній. Аналіз показав, що ініціаторами створення реальних училищ, відповідно до потреб бурхливого соціально-економічного розвитку регіону, було міське і земське самоврядування та громадські організації, а також приватні особи.

У третьому розділі – **«Жіноча середня освіта Катеринославщини в другій половині XIX – на початку XX ст.»** – досліджено формування організаційно-правових засад жіночої середньої освіти в Росії в пореформений період, розглянуто процес становлення і розвитку жіночих гімназій і прогімназій та єпархіальних жіночих училищ краю.

У підрозділі 3.1. *«Формування організаційно-правових засад жіночої середньої освіти в Росії в пореформений період»* простежено процес становлення системи жіночої освіти в трьох її сегментах: жіночі навчальні заклади відомства установ імператриці Марії (ВУІМ), жіночі навчальні заклади відомства міністерства народної освіти і жіночі навчальні заклади духовного відомства. Проаналізовано формування засад організаційно-правового регулювання їх діяльності, які зберігали свій основний зміст до кінця досліджуваного періоду. Аналіз основних положень «Статуту училищ для прихожих дівчат відомства установ імператриці Марії» (1862 р.), «Положення про жіночі училища відомства Міністерства народної освіти» 1858 та 1860 р., «Положення про жіночі гімназії і прогімназії відомства Міністерства народної освіти» 1870 р., «Статут жіночих єпархіальних училищ» 1868 р., Положення про приватні навчальні заклади 1868 р. дав змогу простежити зміну поглядів уряду на жіночу освіту та їх вплив на її розвиток.

У підрозділі 3.2. *«Динаміка розбудови жіночих гімназій і прогімназій краю у другій половині XIX – на початку XX ст.»* розкрито процес становлення жіночої середньої освіти на Катеринославщині. У роботі відзначено, що в Катеринославській губернії основним типом середніх

жіночих навчальних закладів стали так звані міністерські жіночі гімназії і прогімназії.

У розвитку середньої жіночої освіти на Катеринославщині можна виділити три періоди. Протягом першого періоду (1859 – 1875 рр.) були відкриті Маріїнська жіноча гімназія в Катеринославі (1865) та Катеринославське єпархіальне жіноче училище (1866), другий період (1876 – 1900 рр.) характеризувався розширенням мережі жіночих навчальних закладів у повітових містах, були відкриті прогімназії в Павлограді (1876), Маріуполі (1876), Новомосковську (1878), Верхньодніпровську (1879), міська прогімназія в Катеринославі (1883), Бахмуті (1884), Олександрівську (1897). У третьому періоді (1901 – 1917 рр.) активно почали засновувати недержавні школи, які відіграли важливу роль у розвитку середньої жіночої освіти. Встановлено, що на початку ХХ ст. жіночі навчальні заклади створюються не лише в губернському й повітових центрах, але й у багатьох промислових містах і селищах, а також ряді сіл губернії. Проте середня жіноча освіта розвивалася нерівномірно, найменше жіночих середніх навчальних закладів діяло у Верхньодніпровському, Новомосковському і Словоносербському повітах.

Головною рушійною силою створення мережі жіночих гімназій і прогімназій була місцева громадськість; ці заклади виникли як громадсько-державні структури, насамперед за типом фінансування і характером управління навчальними закладами.

У підрозділі 3.3. *«Становлення та розвиток єпархіальних жіночих училищ на Катеринославщині»* аналізується процес становлення третього складника сектору середньої жіночої освіти – єпархіальних жіночих училищ. Першим було відкрите у 1866 р. Катеринославське єпархіальне жіноче училище. У листопаді 1910 р. почало діяти друге в губернії Маріупольське єпархіальне жіноче училище. У роки Першої світової війни в губернії з'явилося третє єпархіальне жіноче училище після евакуації у вересні 1916 р. до Катеринослава з Кременця Волинського єпархіального жіночого училища.

Показано, що турботи про їх утримання покладалися на місцеве духовенство, тому важливу роль відігравали єпархіальні з'їзди духовенства. Вихованки поділялися на три основні категорії: тих, які навчалися на повному утриманні єпархії; так званих напівцерковних, тобто тих, які сплачували половину необхідної плати, і своєкоштных. За чисельністю училища значно поступалися міністерським жіночим гімназіям і прогімназіям, але, будучи напівзакритими навчальними закладами, орієнтованими насамперед на православне духовенство, мали свій сегмент надання освітніх послуг.

У четвертому розділі – **«Розвиток комерційної освіти в Катеринославській губернії на початку ХХ ст.»** – висвітлено передумови відкриття комерційних навчальних закладів в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. та процес становлення мережі середніх комерційних навчальних закладів на Катеринославщині на початку ХХ ст.

У підрозділі 4.1. *«Передумови відкриття комерційних навчальних закладів в Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.»* проаналізовано формування соціально-економічних, нормативно-правових та організаційних передумов розвитку комерційної освіти. Зазначено, що об'єктивним чинником був, насамперед, соціально-економічний розвиток, який потребував фахівців нового покоління і ставив на порядок денний необхідність створення комерційних навчальних закладів у широких масштабах, зокрема нового типу середніх навчальних закладів – комерційних училищ. Проаналізовано основні засади їх діяльності, закріплені в *«Положенні про комерційні навчальні заклади»* від 15 квітня 1896 р. та змінах до нього від 10 червня 1900 р., охарактеризовано порядок створення комерційних училищ та управління ними, особливості організації навчального процесу.

Формування нормативно-правової бази, створення організаційної структури управління комерційною освітою, а головне – ставка на розвиток громадської і приватної ініціативи обумовили бурхливий розвиток комерційних училищ у Катеринославській губернії та Україні в цілому.

У підрозділі 4.2. *«Процес становлення комерційної освіти на Катеринославщині на початку ХХ ст.»* зазначено, що на рубежі ХІХ – ХХ ст. склалися передумови для розвитку комерційної освіти в Катеринославській губернії, яка в цей період перетворилася на один з провідних промислових і торговельних центрів імперії. Усе це обумовлювало гостру потребу у фахівцях з торгівлі і фінансово-кредитної справи і зацікавленість місцевого купецтва, промисловців у розвитку комерційної освіти.

Розкрито процес становлення першого в губернії Катеринославського комерційного училища, роль катеринославського губернатора, губернського земства, міської думи, купецького товариства. Зазначено, що протягом першого етапу (червень 1899 р. – червень 1901 р.) були вирішені основні організаційні питання, пов'язані з його відкриттям: створено купецьке товариство, обрана опікунська рада, запроваджено особливий збір з гільдейських і промислових свідоцтв на училище, виділена ділянка землі і розпочато будівництво приміщення, затверджено Статут училища і призначено його директора. У дисертації значну увагу приділено подальшому розвитку училища, доведено, що значною мірою успіхи обумовлювалися діяльністю опікунської ради та педагогічного комітету, а також особистістю директора училища А.С. Синявського.

У підрозділі 4.3. *«Зростання мережі комерційних училищ на Катеринославщині в 1905 – 1917 рр.»* висвітлено процес розвитку системи комерційних училищ губернії на початку ХХ ст. Підкреслено, що розвиток економіки потребував створення комерційних навчальних закладів насамперед у промислових містах. Так, у 1905 р. засновується Олександрівське міське комерційне училище, у 1906 р. – Луганське жіноче комерційне училище Л.М. Васньової, у 1907 р. в Катеринославі

відкривається 2-ге комерційне училище, а також жіночі комерційні училища С.І. Степанової та Г.Г. Свіда.

Зазначено, що переломними в розвитку комерційної освіти на Катеринославщині були 1908 – 1909 рр., коли в країні завершився вихід з економічної кризи 1899 – 1903 рр. і почалося економічне піднесення. Протягом 1909 – 1917 рр. були відкриті 5 комерційних училищ: Юзівське, Юріївсько-Алмазне, Нікопольське, Єнакіївське, для дітей обох статей товариства «Просвіта» в Синельниковому. Відзначено, що характерною рисою цього періоду стало відкриття переважно 8-класних комерційних училищ та створення змішаних навчальних закладів, оскільки уряд дозволив приймати до комерційних училищ дівчат.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає в комплексному дослідженні створення та функціонування системи середніх навчальних закладів Катеринославської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. Результати, отримані в процесі дослідження, підтвердили поставлені мету, завдання і дали змогу сформулювати низку висновків і рекомендацій, що мають як теоретичне, так і практичне значення.

1. Історіографічний аналіз проблеми розвитку середньої освіти Катеринославської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. показав, що, незважаючи на досить значну увагу дослідників до неї протягом останньої чверті століття, вона залишається певною науковою лакуною. На сьогодні вивчені лише окремі сюжети з історії розвитку середньої освіти регіону в досліджуваній період: історія окремих середніх навчальних закладів, розвиток середньої освіти в Бахмутському, Маріупольському, Слов'яносербському повітах як складника дослідження розвитку освіти у східноукраїнському регіоні, професійна підготовка вчителів Катеринославської губернії. Ряд авторів торкався деяких аспектів даної проблеми при висвітленні розвитку гімназійної, реальної, жіночої, комерційної освіти в Україні в цілому або на Півдні України.

Водночас спеціальні дослідження, в яких би комплексно аналізувався процес становлення і розвитку системи середньої освіти Катеринославської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст., на сьогодні відсутні, що й обумовило актуальність проблеми.

2. У Росії протягом усього досліджуваного періоду йшло постійне протиборство двох політико-освітніх парадигм – консервативної і ліберальної, що зумовило непослідовність урядової політики в галузі освіти. Проте досліджуваній період характеризувався послідовним розвитком середньої освіти: відбувалась модернізація чоловічої класичної і реальної освіти, оновлювався її зміст; сформувалась потужна система жіночої середньої освіти, яка мала три основні складники: жіночі навчальні заклади відомства установ імператриці Марії, жіночі навчальні заклади відомства

міністерства народної освіти і жіночі навчальні заклади духовного відомства; на рубежі XIX – XX ст. почала активно розвиватися середня комерційна освіта. Підсумком цього розвитку стало створення багатопрофільної шкільної системи. Важливе значення для розвитку середньої освіти мала ліквідація в ході реформи школи кінця 1850-х – першої половини 1860-х рр. монополії держави на освіту, надання права засновувати навчальні заклади земствам і міським думам, станам, товариствам і приватним особам.

3. У розвитку середньої освіти Катеринославської губернії в досліджуваній період мали місце три основні періоди: 1852 – 1875 рр., 1876 – 1900 рр. і 1901 – 1917 рр. Головним критерієм періодизації є якісні й кількісні зміни в розвитку середньої освіти краю. Протягом першого періоду відбулась реорганізація Катеринославської чоловічої гімназії, з'явилися нові типи середніх навчальних закладів: Катеринославська Маріїнська жіноча гімназія (1865), Катеринославське єпархіальне жіноче училище (1866), Катеринославське реальне училище (1875). Другий період характеризувався розширенням мережі середніх навчальних закладів у повітових містах: чоловічі гімназії і прогімназії діяли в Павлограді, Маріуполі, Бахмуті й Луганську, відкрилися жіночі гімназії і прогімназії в Павлограді, Маріуполі, Новомосковську, Верхньодніпровську, Бахмуті, Олександрівську, міська жіноча прогімназія в Катеринославі. Третій період позначився бурхливим розвитком середніх навчальних закладів, їх створенням не лише в губернському й повітових центрах, але й у багатьох промислових містах і селищах, а також ряді сіл губернії. У цілому, за підрахунками автора, протягом досліджуваного періоду мережа середніх шкіл губернії зросла з 1 до 87.

4. Протиборство консервативної і ліберальної політико-освітніх парадигм найбільше позначилося на розвитку чоловічої середньої освіти. Зміни державної політики щодо середньої освіти обумовлювали постійне реформування гімназій і реальних училищ, зміни в їх навчальних планах. У розвитку чоловічої середньої освіти в Катеринославській губернії можна виокремити два основні періоди: друга половина XIX ст. та початок XX ст. Для них характерною є загальна тенденція: зростання темпів відкриття нових середніх навчальних закладів, особливо на початку XX ст. Якщо в останній чверті XIX ст. в губернії поряд з найстарішою Катеринославською класичною гімназією відкрито 4 нові гімназії і прогімназії в повітових центрах та реальне училище в Катеринославі, то на початку XX ст. до них додалися ще 27 середніх навчальних закладів. Встановлено, що розвиток гімназій відбувався випереджальними темпами: якщо чисельність чоловічих гімназій протягом другої половини XIX – початку XX ст. на Катеринославщині зросла до 25, то реальних училищ – до 7.

5. У ході освітніх реформ склалися три сектори системи жіночої середньої освіти: жіночі навчальні заклади відомства установ імператриці Марії (ВУІМ), жіночі навчальні заклади відомства міністерства народної освіти і жіночі навчальні заклади духовного відомства, кожний з яких мав

свій сегмент надання освітніх послуг.

У Катеринославській губернії навчальні заклади ВУІМ у пореформений період не були створені, лише на початку ХХ ст. відомству були перепідпорядковані Катеринославська і Маріупольська Маріїнські жіночі гімназії. Основним типом середніх жіночих навчальних закладів у губернії стали так звані міністерські жіночі гімназії і прогімназії. Початок процесу їх створення припадає на кінець 50-х рр. ХІХ ст. Середня жіноча освіта на Катеринославщині розвивалася найбільш динамічно. Особливо слід відзначити період 1901 – 1917 рр., коли чисельність середніх жіночих навчальних закладів порівняно з кінцем ХІХ ст. зросла в шість разів.

Жіночі гімназії і прогімназії розвивалися як громадські та приватні навчальні заклади за мінімальної підтримки держави. Зростання попиту на середню освіту обумовило зростання мережі приватних гімназій і прогімназій, питома вага яких – 22 (майже 58%) – була найвищою серед усіх типів середніх навчальних закладів. Завдяки цьому жіноча середня освіта розвивалася випереджальними темпами порівняно з чоловічою. Наприкінці досліджуваного періоду на Катеринославщині діяв 41 жіночий навчальний заклад: 38 жіночих гімназій і прогімназій та 3 (Катеринославське, Маріупольське та евакуйоване Волинське) єпархіальні жіночі училища.

6. На рубежі ХІХ – ХХ ст. склалися передумови для розвитку комерційної освіти в Катеринославській губернії, яка в цей період перетворилася на один із провідних промислових і торговельних центрів імперії. Це обумовлювало гостру потребу у фахівцях з торгівлі і фінансово-кредитної справи і зацікавленість місцевого купецтва, промисловців у розвитку комерційної освіти.

Завдяки організаційним та фінансовим зусиллям органів міського та земського самоврядування, громадських організацій, підприємців на початку ХХ ст. в Катеринославській губернії сформувалася розгалужена мережа комерційних училищ трьох типів: чоловічих, жіночих і змішаних. Перше комерційне училище створено катеринославським купецтвом у 1901 р. До кінця досліджуваного періоду їх чисельність зросла до 11, майже третина з них розташовувалась в губернському центрі, що пояснюється, насамперед, його значним економічним потенціалом, а отже, й набагато більшою потребою у фахівцях відповідного профілю. Училища спочатку створювалися семикласні, пізніше стали переважати восьмикласні комерційні училища, оскільки це дозволяло підвищити рівень підготовки випускників. Важливе значення для розвитку комерційних училищ мала діяльність опікунських рад, які у взаємодії з педагогічними комітетами училищ успішно вирішували багато складних питань їх діяльності, насамперед, зміцнення матеріальної бази.

7. У розвитку середньої освіти Катеринославської губернії в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. велику роль відіграв особистісний чинник. Досвід діяльності таких керівників закладів освіти, як І.Я. Акінфієв (Олександрівське комерційне училище), Д.Д. Сигаревич (Кам'янська

чоловіча гімназія, Олександрівське комерційне училище), А.С. Синявський (Катеринославське 1-е комерційне училище), О.О. Соколов (Катеринославське 1-е реальне училище), С.Ф. Тимошенко (Катеринославське 2-е реальне училище), Ф.А. Хартахай (Маріупольська чоловіча гімназія), О.Я. Чернова-Риндовська (Катеринославська Маріїнська жіноча гімназія) свідчить про роль особистості, коли її ініціативність, бажання досягти кращих результатів у розвитку системи освіти є запорукою успіху.

Аналіз показує, що ініціатива заснування середніх навчальних закладів належала переважно органам міського і земського самоврядування, громадськості. Характерною прикметою часу було створення різноманітних громадських організацій, які опікувалися розвитком освіти. Зокрема, активно діяли товариства «Просвіта», які заснували 5 чоловічих, 3 жіночі гімназії, 1 реальне та 3 комерційні училища. Ряд середніх навчальних закладів були створені товариствами жителів окремих селищ губернії. Майже в кожній середній школі діяли товариства допомоги нужденним учням, які оплачували їх навчання, надавали допомогу в придбанні підручників, одягу та ін. Значних масштабів досягла благодійність у сфері освіти представників місцевої еліти та ділових кіл. Певною мірою розвиток середніх навчальних закладів був обумовлений їх постійною матеріальною підтримкою, яка компенсувала недостатність державного фінансування. Широкого поширення набула практика заснування за рахунок благодійних внесків іменних стипендій. Завдяки діяльності громадських організацій, благодійності багато талановитої молоді змогли отримати освіту.

Багато в розвитку освіти залежало від ставлення до своїх обов'язків катеринославських губернаторів, керівників губернської і повітових земських управ, міських голів, гласних міських дум, почесних попечителів навчальних закладів, владик Катеринославської єпархії тощо. Свій внесок у розвиток середньої школи губернії зробили катеринославські губернатори князь П.Д. Святополк-Мирський, граф Ф.Е. Келлер, міські голови Катеринослава І.Г. Греков, А.Я. Толстіков та Олександрівська – Ф.Ф. Мовчановський, почесні попечителі Г.П. Алексєєв (Катеринославська чоловіча гімназія), М.С. Кох (Катеринославська 1-а міська жіноча гімназія), О. М. Поль (Катеринославське 1-е реальне училище) та інші, а також катеринославські владики Платон (Троєпольський) та Феодосій (Макаревський).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у фахових виданнях України

1. Прокопенко С. Л. Діяльність Катеринославського реального училища в 1875 – 1900 рр. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2010. Вип. 8. С.320–328.
2. Прокопенко С. Л. Катеринославська гімназія в умовах контрреформ 1871 р. *Наддніпряньська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2011. Вип. 9. С.154–160.

3. Прокопенко С. Л. Розвиток матеріальної бази Катеринославської класичної гімназії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2013. Вип. 11. С. 169–177.

4. Прокопенко С. Л. Передумови розвитку комерційної освіти в Катеринославській губернії на початку XX ст. *Гуманітарний журнал*. 2015. № 1–2. С.71–81.

5. Прокопенко С. Л. Перше Катеринославське комерційне училище: становлення та розвиток. *Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2016. Вип. 14. С.188–199.

6. Прокопенко С. Л. Роль Олександра Поля у розвитку середньої освіти Катеринославщини. *Грані*. Дніпро, 2018. Т. 21, № 4. С. 12–17 (включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus).

Статті в іноземних спеціалізованих періодичних виданнях

7. Прокопенко С.Л. Развитие реального образования в Екатеринославской губернии во второй половине XIX – начале XX вв. *Humanities and Social Sciences Quarterly, Volume XXI (April - June)*. Research Journal 23. Rzeszow, 2016. С.187–199.

Статті в інших виданнях та матеріали наукових конференцій

8. Прокопенко С. Л. Розвиток жіночої середньої освіти в Катеринославській губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2015. Вип. 13. С.163–171.

9. Прокопенко С. Л. Катеринославське 2-ге комерційне училище: становлення та розвиток. *Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження*: зб. наук. пр. Дніпро, 2017. Вип. 15. С.124–133.

10. Прокопенко С. Л. Досвід державного управління середньою освітою південного регіону України у другій половині XIX – на початку XX ст. *I Всеукр. наук.-практ. конф. «Суспільно-політичний та соціокультурний розвиток південного регіону України: історичні традиції і сучасні тенденції»*. Одеса, 2015. С.265–272.

11. Прокопенко С. Л. Катеринославське реальне училище: історія створення. *Історичні етюди*: зб. наук. пр. Дніпропетровськ, 2010. С.36–38.

12. Прокопенко С. Л. Реорганізація Катеринославської гімназії за статутом 1864 р. *Одіссос. Актуальні проблеми історії, археології та етнології*: зб. наук. пр. Одеса, 2010. С.161–162.

13. Прокопенко С. Л. Відкриття та становлення першої міської жіночої гімназії у Катеринославі. *Одіссос: актуальні проблеми історії, археології та етнології*: зб. наук. пр. Одеса, 2012. Вип. 4. С. 219–221.

14. Прокопенко С. Л. Створення 1-го Катеринославського комерційного училища. *Придніпровські соціально-гуманітарні читання: матеріали Криворізької сесії I Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Кривий Ріг, 24 листопада 2012 р.): у 5-ти частинах*. Дніпропетровськ, 2012. Ч. 3. С.197–199.

15. Прокопенко С. Л. Досвід державного управління середньою освітою Катеринославської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. *Правові аспекти публічного управління: теорія та практика*: матеріали IV наук.-практ. конф. 14 грудня 2012 р., м. Дніпропетровськ. Дніпропетровськ, 2012. С.163–165.

16. Прокопенко С. Л. Діяльність Катеринославської гімназії в 1849 – 1864 рр. *Науковий діалог «Схід-Захід»*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Кам'янець-Подільський, 7 червня 2014 р.): у 4-х частинах. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 4. С. 97–100.

17. Прокопенко С. Л. Розвиток жіночої середньої освіти в Україні на початку XX ст. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*: матеріали IV Всеукр. наук. конф. за міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 15 липня 2014 р.): у 2-х частинах. Дніпропетровськ, 2014. Ч. 1. С. 161–164.

18. Прокопенко С. Л. Система управління комерційними училищами Катеринославської губернії на початку XX ст. *Актуальні проблеми соціально-гуманітарних наук*: матеріали V Всеукр. наук. конф. за міжнар. участю (м. Дніпропетровськ, 28 серпня 2015 р.): у 2-х частинах. Дніпропетровськ, 2015. Ч. 1. С.136–139.

19. Прокопенко С. Л. Розвиток середньої освіти у Кам'янському на початку XX ст. *Розвиток основних напрямів соціогуманітарних наук: проблеми та перспективи*: зб. статей та тез доповідей за матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю (м. Кам'янське, 18 – 19 квітня 2018 р.) Кам'янське, 2018. С. 60–61.

АНОТАЦІЯ

Прокопенко С.Л. Середня освіта на Катеринославщині другої половини XIX – початку XX ст. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – «історія України». – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2019.

У дисертації на основі залучення широкої джерельної бази та сучасних методологічних засад здійснено цілісне комплексне дослідження процесу розвитку середньої освіти в Катеринославській губернії у контексті освітніх реформ другої половини XIX – початку XX ст. Визначено передумови виникнення нових типів середніх навчальних закладів (реальних та комерційних училищ, жіночих гімназій і прогімназій, єпархіальних жіночих училищ) та обґрунтовано етапи їх становлення й розвитку на Катеринославщині, узагальнено тенденції та суперечності розвитку середньої освіти регіону на кожному з цих етапів. На підставі вивчених матеріалів розроблено зведений перелік усіх середніх навчальних закладів Катеринославської губернії станом на 1917 р.

Розкрито процес організації та діяльності різних типів навчальних закладів на Катеринославщині, сутність впливу соціальних запитів суспільства на динаміку змін мережі навчальних закладів у різні періоди. Досліджено роль земського і міського самоврядування, громадської і приватної ініціативи в справі організації середніх навчальних закладів, передусім реальних та комерційних училищ, жіночих гімназій і прогімназій, висвітлено внесок видатних діячів освіти у розвиток середніх навчальних закладів краю.

Ключові слова: Катеринославська губернія, середня освіта, класичні гімназії, жіночі гімназії і прогімназії, єпархіальні жіночі училища, реальні училища, комерційні училища.

АННОТАЦИЯ

Прокопенко С.Л. Среднее образование на Екатеринославщине второй половины XIX – начала XX в. Квалификационная научная работа на правах рукописи. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – «история Украины». – Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара, Днепропетровск, 2019.

В диссертации на основе привлечения широкой источниковой базы осуществлено целостное комплексное исследование процесса развития среднего образования в Екатеринославской губернии в контексте образовательных реформ второй половины XIX – начала XX в. Определены предпосылки возникновения новых типов средних учебных заведений (реальных и коммерческих училищ, женских гимназий и прогимназий, епархиальных женских училищ) и обоснованы этапы их становления и развития на Екатеринославщине, обобщены тенденции и противоречия развития среднего образования региона на каждом из этих этапов. На основании изученных материалов разработан сводный перечень всех средних учебных заведений Екатеринославской губернии по состоянию на 1917 г.

Раскрыт процесс организации и деятельности различных типов учебных заведений на Екатеринославщине, сущность влияния социальных запросов общества на динамику изменений сети учебных заведений в разные периоды. Исследована роль земского и городского самоуправления, общественной и частной инициативы в деле организации средних учебных заведений, прежде всего реальных и коммерческих училищ, женских гимназий и прогимназий, освещен вклад выдающихся деятелей образования в развитие средних учебных заведений края.

Ключевые слова: Екатеринославская губерния, среднее образование, классические гимназии, женские гимназии и прогимназии, епархиальные женские училища, реальные училища, коммерческие училища.

ANNOTATION

Prokopenko S.L. Secondary education in the Katerinoslav region in the second half of XIX – beginning of XX century. Qualifying scientific work on the rights of the manuscript. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Historical Sciences, specialty 07.00.01 – «History of Ukraine». – Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, 2019.

In the dissertation the holistic comprehensive research of the process of development of secondary education in Katerynoslav province in the context of educational reforms in the second half of XIX - beginning of XX century is carried out on the basis of a wide range of sources.

In the development of secondary education in the Katerinoslav province during the studied period there are three main periods: 1852 – 1875, 1876 – 1900. and 1901 – 1917. The main criterion of periodization is qualitative and quantitative changes in the development of secondary education in the region. During the first period, the re-organization of the Katerinoslav Men's Gymnasium was made, new types of secondary schools were introduced: the Katerinoslav Mariinsky Gymnasium (1865), the Katerinoslav Diocesan Women's School (1866), and the Katerinoslav Real School (1875). The second period was characterized by the expansion of the network of secondary schools in county cities: men's high schools and high schools operated in Pavlograd, Mariupol, Bakhmut and Lugansk, opened women's high schools and junior high schools in Pavlograd, Mariupol, Novomoskovsk, and Verkhnedneprovsk. The third period was marked by the rapid development of secondary schools, their creation not only in the provincial and county centers, but also in many industrial cities and towns, as well as in a number of villages in the province. As a whole, during the reviewed period, the network of provincial secondary schools increased from 1 to 87, and based on the materials studied, a summary list of all secondary schools in the Katerinoslav province was developed in the context of cities and counties as of 1917.

The process of organization and activity of different types of educational establishments in Katerinoslavschnyna is revealed: men's classical high schools and real schools, women's high schools and high schools, diocesan women's schools, commercial schools, the stages of their formation and development are substantiated. It was emphasized that since the completion of the real school, unlike the gymnasium, did not grant the right to enter the university, the development of the gymnasiums was at an accelerating pace. The number of men's high schools during the second half of XIX - early XX century. in Katerinoslav oblast it increased to 25, and the real schools - to 6. Secondary education for women developed faster than for men. At the end of the study period, there were 41 women's educational establishments operating in the province - 38 women's high schools and 3 diocesan women's schools (Katerinoslav, Mariupol and evacuated Volyn). In the early twentieth century. in Katerinoslav province a branched network of commercial schools of three types: for men, women and mixed were formed. By the end of the study period, their numbers had increased to

11, almost a third of them were in the provincial center, which is explained, first of all, by its considerable economic potential and, consequently, by a much greater need for specialists of the relevant profile.

The essence of the influence of social demands of society on the dynamics of changes in the network of educational institutions in different periods is characterized. The role of regional and city self-government, public and private initiative in the organization of secondary schools, first of all real and commercial schools, women's high schools and high schools, is investigated. It is noted that the creation of various public organizations engaged in the development of education was a specific feature of the times. In particular, "Prosvita" societies were active, establishing 5 male, 3 female high schools, 1 real and 3 commercial colleges. A number of secondary schools were created by the societies of villages residents in the province.

Key words: Katerynoslav province, secondary education, classical gymnasiums, women's gymnasiums and high schools, diocesan women's schools, real schools, commercial schools.

Підписано до друку 13.11.2019. Формат 60×84 1/16. Папір офсетний.
Друк. цифровий. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 примірників. Зам. №1185.